

TÁJHASZNÁLATI SZEMPONTOK A VIDÉKI TÉRSÉGEK VERSENYKÉPES- SÉGÉNEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Filepné Kovács Krisztina

Budapest, 2013.

A doktori iskola

megnevezése: Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola

tudományága: Agrárműszaki tudományok

vezetője: **Csemez Attila, DSc**
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

Témavezető: **Csemez Attila, DSc**
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

A Jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés védési eljárásra bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés, kitűzött célok	5
II. A kutatás forrásai és módszere	9
III. Tézisek	11
IV. Eredmények gyakorlati alkalmazhatósága	25
V. Szerző a témakörben megjelent publikációi	27

I. Bevezetés, kitűzött célok

A hagyományosan erőteljesen gazdasági szempontú értelmezések helyett más megvilágításból közelítettem meg a **versenyképesség** problémakörét, amely **nem értelmezhető térségi szinten a környezeti fenntarthatóság, az élhetőség egymásra ható, egymást kiegészítő feltételrendszere nélkül**, amelyek harmonikus érvényesülése a fenntartható fejlődés alapja. Alapvető célom a választott **kistérség versenyképességi helyzetének javítása**, amelynek eszköze a **versenyképességi és ehhez kapcsolódóan a fenntarthatósági feltételrendszer érvényesülésének elemzése és egy komplex fejlesztési stratégia alapelemeinek** kidolgozása. A hármas kritériumrendszer korlátai és lehetőségei meghatározzák a térség tájhasználati rendszerét. A környezeti, a társadalmi és a gazdasági rendszerek egymástól elválaszthatatlanok. Ha a fejlesztéspolitika nem veszi figyelembe ezt az integritást, az beláthatatlan következményekkel járhat. Elsősorban a tájhasználat vidéki térségek versenyképességét erősítő szerepére hívtam fel a figyelmet. Az alábbi célokat tűztem ki a tanulmányban:

- I.1. Célom a vidéki térségek sikerességének /versenyképességének terület- és tájhasználati feltételeinek, kritériumainak megállapítása (a környezeti fenntarthatóság és az élhetőség szempontrendszerének együttes értelmezésével). Célom a mintatárség versenyképességi helyzetének javítása az élhetőségi és a fenntarthatósági feltételek fejlesztésével párhuzamosan.
- I.2. Célom a tájhasznosítás, a tájalakítás a mintatárség versenyképességének változásában játszott szerepének, továbbá az egyes történeti korszakokban a gazdaság és a társadalom fejlődésének mozgató rugóinak feltárása

a versenyképesség, az élhetőség és a fenntarthatóság, mint meghatározó értékrendi szempont változása mentén.

- I.3. Célom olyan módszer és indikátorkészlet kidolgozása, amely alkalmas a tájhasználati rendszer komplex (versenyképességi, élhetőségi és fenntarthatósági) szempontú értékelésére, amely hozzájárulhat a vidékfejlesztési stratégiák megalapozottabb kidolgozásához.
- I.4. Célom összefüggések keresése a mintatárség sikeres és kevésbé sikeres településeinek tájhasználatában, továbbá annak feltárása, hogy a tájhasználat módja jelenthet-e korlátokat egy térség versenyképességét, népességmegtartó képességét illetően.
- I.5. Célom a terület- és a vidékfejlesztés eszköz- és intézményrendszerének értékelése a mintatárségben, annak érdekében, hogy feltárjam a fejlődés tájhasználati feltételeit, korlátait.

A fenntarthatóság, az élhetőség és a versenyképesség különböző léptékben értelmezhető, de egymáshoz szorosan kapcsolódó fogalmak. A **környezeti fenntarthatóság** értékrendszerét a természet diktálja, korlátainak betartása egyetemes érdek. A terület- és a településrendezési tervek szabályozási munkarésze szolgálja a táj- és környezetvédelmet biztosító területhasználat kerekeinek meghatározását. A fenntarthatóság korlátainak felismerése magával vonta a környezetgazdálkodás előtérbe kerülését. Az **élhetőség** helyi szinten megjelenő, a helyi lakosság életminőségét meghatározó tényezők összessége, ahol a civil társadalom önszerveződő, együttműködő, alkalmazkodó, és megújuló képességének (humángazdaság) meghatározó szerepe van. Nem elhanyagolható a közszolgáltatások elérhetőségét, az oktatáspolitikát, a civilszerveződések életképességét, a civilrészvétel mértékét a kormányzásban, a demokratikus menedzsmentet meghatározó civilpolitika sem. A **versenyké-**

pesség inkább nagytérségi szinten értelmezhető. Fontos alkotóeleme a vizsgált terület szerepe a térségi feladatmegosztásban. Meghatározója az egyes gazdasági ágazatok hatékonysága, térségi versenyképessége (makrogazdaság), amelyhez a gazdaság állapota által meghatározott jövedelemszint és a társadalom aktív gazdaságformáló tevékenysége, a fejlesztéspolitika is kapcsolódik. Alapvető szempont a helyi társadalom alkalmazkodóképessége a külső kihívásokra, az újíttásra való képessége. A helyi társadalomnak a természet nyújtotta belső korlátok és a globalizáció által támasztott hasonlóan kemény kihívások között kell „boldogulnia”.

A három különböző szempont összhangja — kisebb nagyobb súlyponti eltolódással — képezi a fenntartható fejlődés komplex feltételrendszerét. A különböző kihívások, elvárások, adottságok, értékrendek határozzák meg egy-egy térség belső értékgazdálkodását, amely számomra a tájhasználatban képeződik le. Tájépítésként a változatos, a kiegyensúlyozott tájhasználati rendszert preferálok.

II. A kutatás forrásai és módszere

Az élıhetőséget, a fenntarthatóságot és a versenyképességet meghatározó tényezők rendkívül összetett, egymásra ható rendszereket alkotnak. A területmi korlátok miatt az egyes feltételrendszerek, elsősorban a versenyképességben is meghatározó, szakterületi szempontból releváns elemeit emeltem ki.

A tanulmány első részében a hazai és a nemzetközi szakirodalom alapján meghatároztam a vidéki térségek versenyképességének legfontosabb elemeit és feltártam azok tájhasználati feltételeit. A dolgozat második részében egy általam jól ismert, a hazai viszonylatban fejlett Nyugat-Magyarországon elhelyezkedő, azonban évtizedek óta belső perifériának számító kistérségben kerestem a táji adottságok hatékonyabb és fenntartható hasznosításának lehetőségeit, amely hozzájárulhat a térség versenyképességi helyzetének javításához.

A mai konfliktusok jelentős része visszavezethető a múlt eseményeire, ezért áttekintettem a térség táj alakulás történetét. Feltártam a fejlődés mozgatórugóit, ezen belül is a tájhasználat, a táj alakítás szerepét a térség versenyképességének változásában. Arra a kérdésre kerestem elsősorban a választ, hogy a harsági településekre jellemző nagyléptékű táj átalakítás, mennyiben járult hozzá a térség népességmegtartó képességének erősödéséhez és a térség versenyképességi helyzetének javításához. Levéltári, helytörténeti kutatások, statisztikai adatok, történeti térképek felhasználásával elemeztem a tájhasználati változásokat és feltártam az élıhetőség, a fenntarthatóság és a versenyképesség súlyponti változásait.

Az esettanulmányban a versenyképesség feltételeinek érvényesülését elemeztem a térség tájhasználati rendszerében. A TEIR szakrendszer (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer) és a Corine terület használati térképek adatainak felhasználásával települési és térségi szinten alkalmazható értékelési rendszert dolgoztam ki a tájhasználati funkciók minősítésére, amely alapján feltártam a hiányokat és a lehetőségeket. Tájépítészeti irányelveket dolgoztam ki az egyes tájhasználati funkciókra és vizsgáltam azok érvényesülését a mintatértségben. A tájhasználati rendszer jellegzetességeit összevetettem a települések, a térség versenyképességi helyzetével. Elemeztem a regionális összefüggéseket, hiszen a versenyképességi helyzetet alapvetően meghatározza a térség szerepe a nagytérégi kapcsolatrendszerben. Feltártam a fenntarthatóság feltételrendszeréhez kapcsolódó szabályozás és agrár-környezetvédelemi program (Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal adatbázisában elérhető támogatások adatainak elemzésével) hatásait a versenyképességre. A helyi döntéshozókkal, politikaformálókkkal készített interjúk és a fejlesztési, -rendezési tervek alapján értékeltem a területi tervezés eszközrendszerének működését a mintatértségben.

III. Tézisek

III.1. Vidéki térségek versenyképességének meghatározása

Megállapítottam, hogy azok a vidéki térségek tekinthetők versenyképesnek, amelyek képesek népességük hosszú távú megtartására, megfelelő szintű jövedelmet és életminőséget biztosítva a lakosság számára, miközben fenntartható módon gazdálkodnak természeti és kulturális értékeikkel, javaikkal. A versenyképesség elérésének és fenntartásának alapvető eszköze a helyi szereplők együttműködési képessége, az újításra, az innovációra való készsége. A térségi szintű versenyképesség nélkülözhetetlen feltétele a helyi adottságokhoz és a külső környezet kihívásaihoz történő alkalmazkodás.

Indokolás: A hazai és nemzetközi szakirodalom alapján a hagyományos versenyképességi értelemben a lakosság életminősége és jövedelemszintje határozzák meg egy térség versenyképességét. A vidéki térségek gazdasági teljesítményével foglalkozó szakirodalom sokkal tágabb megközelítést alkalmaz. A városias térségekkel, az agglomerációkkal ellentétben a vidéki térségek esetében a táji értékek, a táji adottságok felértékelődnek, jelentősen növelhetik a versenyképességet, hiszen hozzájárulnak a gazdasági diverzifikációhoz, az életminőség javításához. A térségi szintű versenyképességet a környezeti fenntarthatóság, az élhetőség egy- másra ható, egymást kiegészítő feltételrendszerével együtt értelmeztem. A környezeti, a társadalmi és a gazdasági rendszerek egymástól elválaszthatatlanok, együttesen alkotják a fenntartható fejlődés alapját. A belső erőforrások feltárása, hasznosítása nagymértékben függ a helyi szereplők aktivitásától. Tanulmányomban a versenyképesség erősítését tekintettem prioritásnak, elméleti és gyakorlati alkalmazást a hagyományos értelmezésekkel ellentétben vidéki térségekre dolgoztam ki.

III.2. A vidéki térségek versenyképessége és a tájhasználat összefüggésének meghatározása

Megállapítottam, hogy a vidéki térségek versenyképességének gazdasági, környezeti, társadalmi és tájhasználati feltételei vannak.

Meghatároztam a vidéki térségek versenyképességét befolyásoló tényezők és a tájhasználati szempontok kapcsolódási pontjait, tájhasználati feltételeit:

- versenyképes jövedelem, magas szintű foglalkoztatottság,
 - versenyképes jövedelem a földalapú gazdasági ágazatokban,
 - elérhetőség biztosítása más gazdasági ágazatok nyújtotta munkalehetőségekhez,
- tisza környezet és „egészséges” tájökológiai rendszer,
 - egészséges környezeti szabályozó rendszerek,
 - *(települési környezet minősége)*,
 - ökológiai diverzitás (biotóp-hálózat védelme),
- életminőséget meghatározó egyéb kulturális/természeti tényezők megléte,
 - rekreáció és pihenés lehetőségét biztosító zöldfelület-rendszer,
 - vonzó, rendezett tájkép,
 - gazdag, helyi kulturális, természeti örökség.

Indokolás: A vidéki térségek népességének életminőségét jelentősen meghatározza, hogy az adott térségben milyen tájhasználatok vannak jelen, mennyire egyoldalú a tájhasználat vagy esetleg a lehetséges funkciók széles skálája a megfelelő szinten érvényesül. Egyre több kutatás irányul a mezőgazdasági termelés egyéb tájfunkciókat gyengítő hatásainak csökkentésére és az agrár-térségek környezeti, ökológiai és kulturális értékének növelésére. Legnagyobb kihívás a tájfunkciók, a területhasználatok optimális összhangjának megteremtése, olyan egyensúly kialakítása,

kítása, amely az ökológiai rendszert nem rontja és egyben összességében a legnagyobb gazdasági hasznót hozza. Vidéki térségek sikerességének (versenyképességének) egy alapvető feltétele a táji rendszerek által biztosított ökológiai, gazdasági és egyéb oktatási, kulturális és esztétikai javak/szolgáltatások érvényre jutásának sokrétű, harmonikus teljesülése, a tájfunkciók diverzitása. A hazai tájépítészeti terminológiában több szakkifejezés utal a táj fenntartható, erőforrás-megőrző hasznosítására: ilyen a tájgondozás, (de elsősorban) a **tájgazdálkodás** fogalma, (Csemez, 2009) a tájrehabilitálás, a természetvédelem, a tájvédelem, a környezetvédelem és a fenntartható területfejlesztés összhangjának megteremtése, beágyazása a megtartandó tájelemek rendszerébe. Kiterjesztettem a fogalom értelmezését: tájgazdálkodás **a tájhasználatok olyan rendszere egy adott térségben, amely segíti a tájfunkciók és a tájhasználati funkciók sokrétű, kielégítő szintű, hosszútávon fenntartható működését és egyben törekszik a társadalom mindenkori igényeinek a kielégítésére.** Harmonikus fejlődésnek azt tekintem, amikor a társadalmi, a gazdasági és a környezeti feltételek (a fenntartható fejlődés három alappillére) hasonló arányban érvényesülnek.

III.3. A versenyképességi feltételek történeti változásának meghatározása

Általános megállapítás: A társadalmi-gazdasági fejlődést évszázadokon át a tájalakítás és az egyre intenzívebbé váló tájhasznosítás révén fejlődő mezőgazdasági termelés és a javuló elérhetőségi viszonyok határozták meg, majd a XIX. század végétől az iparosodás és az urbanizáció váltak a társadalmi fejlődés fő mozgató rugóivá. Mintatérsegre vonatkozó megállapítás: A térség gazdasági, társadalmi helyzete, versenyképessége a kora középkori tógazdálkodás felszámolásához köthető visszaesést követően javult a XX. század első feléig. A XX. században a kedvező illetve a tájalakítás révén

kedvezővé vált agráradottságok nyújtotta „versenyelőnyt” elvesztette. A gazdasági fejlődés mozgatórugóinak megváltozása miatt a térség jelentős népesség-kibocsátóvá vált. A versenyképesség látványos romlásának elsődleges oka, hogy a térség elveszítette a korábbi szerepkörét, kapcsolatait (elveszítette piacait). A mezőgazdasági termékek pedig elveszítették stratégiai jelentőségüket.

Indokolás: A Hanság és a Tóköz térségében a vízviszonyok hátráltatták a gazdálkodást. A kora középkori tógazdálkodás felszámolását követően évszázadokon át korlátozott volt a térség népességeltartó képessége. A Rábaköz kiváló agráradottságú térségeit hamar művelésbe vonták és jellemzően az ország átlagos színvonalánál magasabb színvonalon művelték. A térség kevésbé szenvedte meg a török hódításokat, a háborúk a gabonatermesztés fellendülését hozták. Az uradalmak feljegyzései tanúskodnak az állattartás jelentőségéről a térségben a XVIII. században. A háromnyomásos gazdálkodásra ebben a térségben álltak át először a XVIII–XIX. század fordulóján. A XIX. században jelentős fellendülés volt érzékelhető a mezőgazdaságban, duplájára nőtt a gabonatermesztés, általánossá vált a kukorica termesztése, a fellendült sertéstenyésztés, új termékként megjelent a cukorrépa a század végén. A terméseredmények jobbak voltak az országos átlagnál. A Rábaköz térsége a birodalmi főváros Bécs ellátó körzetének peremterületéhez tartozott, az országos átlaghoz képest magasabb vagy átlagos fejlettséget képviselve (Győri, 1999).

A térszerkezet átalakulását hozta a vasúthálózat megépülése: korábban jelentős települések vesztettek térségi szerepkörükből, Csorna fejlődéséhez azonban nagymértékben járult hozzá elsősorban a malomipar megtelepedését segítve.

A vízrendezési munkáknak köszönhetően átalakult a tájszerkezet, a mocsárvilág visszahúzódott, a szántók, a gyepek a térség egyre nagyobb részét foglalták el, ami azonban nem sokáig jelentett versenyképességi előnyt a térségnek, hiszen időközben (XX. század) megváltoztak a társadalom, a gazdaság mozgatóerői: leg-

fontosabb térszervező erővé az iparosodó városok és a nagy forgalmú közlekedés-hálózatok (közút, vasút) váltak. A trianoni határok miatt a mintatérség piacainak jelentős részét elvesztette. A szocializmusra jellemző erőltetett iparosítás, amely a korábbi ipari központokat részesítette előnyben és a falvakat háttérbe szorító fejlesztéspolitika hátrányosan érintette a térséget, a kistelepülések jelentős népességvesztést szenvedtek el. Meghatározóvá váltak a mezőgazdasági lehetőségeket alakító természeti adottságok helyett a közlekedés-, és gazdaságföldrajzi tényezők. Jelentős népességsökkenést szenvedtek el a közlekedés- és városárnyékos rábaközi (dél-nyugati aprófalvak és tóközi) aprófalvak, a Tóköz fejlődő településeivé válnak a kistérség közlekedési „ütőerei” mentén elhelyezkedő Bősárkány (86. sz.), Kóny (86. sz.) és a Hanság déli peremét képező Farád (85. sz. út). Kóny fejlődésére Győr vonzása is jelentős hatással van. A negatív tendenciák a rendszerváltás óta sem sokat változtak, míg a megye községei összességében kismértékű növekedést éltek meg, a Rábaköz népességvesztése folytatódik, bár a népességsökkenés kisebb arányú.

A napjainkra jellemző munkaerőpiaci vonzáskörzetek alapján látható, hogy a Rábaköz, Győr–Moson–Sopron megye nagycentrumai között, mintegy árnyékhelyzetben helyezkedik el, helyzete belső perifériaként jellemezhető (Rechnitzer, 1999).

III.4. A tájrendezés és a versenyképesség összefüggéseinek meghatározása

Általános megállapítás: A társadalmi rendszer adottságai jelentősen módosíthatják a tájrendezés hatására javuló népességmegtartó képességet.

Mintatérségre vonatkozó megállapítás: A nagyarányú tájalakítás jelentősen növelte a térség népesség eltartó képességét, viszont nem

hozta magával a táj népességmegtartó képességének hasonló szintű növekedését. A versenyképesség javulását hozta a nagyarányú tájalakítás (a gazdaságosan, hatékonyan előállított mezőgazdasági termékek könnyen piacra találtak). A népsűrűség térségi különbségei fennmaradtak a XX. század elejéig, majd a különbségek ki-egyenlítődését az urbanizációs folyamatok indították el.

Indokolás: A birtokrendszer sajátosságai miatt a lecsapolt területek a nagybirtokrendszer részeként majorságok keretében magas műszaki technológiával, viszonylag alacsony munkaerőigénnyel korszerű agrárgazdálkodás részeivé váltak, amely országos viszonylatban kedvező jövedelemviszonyok kialakulását, de a népsűrűség kisebb mértékű növekedését hozta magával. A mezőgazdaságnak kedvező adottságok a nagybirtokok által kevésbé befolyásolt D-Ny rábaközi falvakban tették lehetővé magas népsűrűség kialakulását a XVIII. századra, amely térség a társadalmi változások mozgatórugóinak megváltozása miatt a XX. századra a legjelentősebb népesség-kibocsátó területté váltak.

A versenyképesség kiemelt feltétele az adott régió markáns megjelenése a nagytérségi kapcsolatrendszerben. A tájalakítás révén javuló népességeltartó képesség abban az esetben járul tehát hozzá a térség versenyképességének erősödéséhez, amennyiben ez a nagytérségi kapcsolatrendszerben egy kiemelten fontos „szerephez/ feladathoz” kötődik, és a térség képes a belső adottságok állította korlátok között, a lehetőségeket maximálisan hasznosítva alkalmazkodni a nagytérségi (globalizációs) folyamatokhoz.

III.5. A tájfunkció-elemzés módszertanának kidolgozása és alkalmazása

Területhasználati és statisztikai adatok felhasználásával a tájhasználat gazdasági, társadalmi, környezeti szempontú értékelése egyértelműen elvégezhető. A gazdasági értékeléssel kiegészített tájfunkció elemzés vidékfejlesztésben sikeresen alkalmazható eszköz lehet, mert alkalmas egy-egy térség, település táji erőforrásainak, potenciáljának illetve korlátainak feltárására.

A tájfunkciók elemzését többféleképpen végeztem el:

- statisztikai és egyéb gyűjtött adatok, információk alapján, egyedi értékelési szempontrendszer kidolgozásával (kisebb területi egységekre alkalmazható, pontosabb probléma és tényfeltárást lehetővé tevő értékelés),
- alapvetően a területhasználat jellemzőire alapozva, Corine térképi adatbázis alapján (sematikus elemzést lehetővé tevő, de nagyobb területi egységre könnyebben végrehajtható elemzés, alkalmas történeti térképek alapján a tájfunkciók történeti elemzésére).

A tanulmányban alapvetően az első értékelési módszerre helyeztem a hangsúlyt. Kapcsolódva a vidéki térségek versenyképességének feltételeihez értékeltem a természetési funkciót, a földalapú ágazatok elkülönített értékelésének nehézsége miatt a gazdasági tevékenységek, iparüzési adó, lakosság jövedelemszintje alapján összesített gazdasági értéket számoltam, továbbá értékeltem az elérhetőség szintjét. A táj- és a természetvédelem több évtizedes hagyományainak köszönhetően az élőhelyi érték települési szintű összehasonlítására többféle mutató is könnyen elérhető: a természetvédelmi területek (Nemzeti Park és Natura 2000 területek) valamint a Nemzeti Ökológiai Hálózat adatait használtam fel. A táj esztétikai értéke nehezen mérhető, az egyes tájtípusok, területhasználatok esztétikai értéke különböző. Értékelési szempontként a diverzitást (Shannon index), és a természetszerűséget (extenzív hasznosítású területek aránya) vettem figyelembe. A tájhasználati rendszer rekreációs, kulturális, művészeti értékeinek feltárásához a kulturális fel-

töltődés lehetőségeit, (műemlékek, tájértékek), az ökoturisztikai hasznosítás alapjául szolgáló lehetőségeket és az aktív kikapcsolódás területeit, lehetőségeit vettem figyelembe egy általam kidolgozott települési értékkataszter alapján. A tájfunkciók szintjét az indikátorok amplitúdója alapján tízes skálán értékeltem és településenként és mikro-térségi szinten ábrázoltam, összehasonlításukat lehetővé tettem.

Megállapítottam, hogy a tájfunkciók harmonikus működését települési majd mikro-térségi szinten értékelve, fontos következtetések vonhatók le a térség tájhasználati rendszerének hiányosságait/korlátaival illetve potenciáljait illetően.

III.6. Az összefüggések feltárása a versenyképesség és a tájfunkciók között

Általános megállapítás: A mintatérségben végzett kutatásaim alapján igazoltam, hogy a vidéki térségek versenyképességének illetve népességmegtartó képességének fenntartásához elengedhetetlen a tájfunkciók harmonikus érvényesülése, diverzitása. A tájfunkciók érvényesülésének elégtelensége különösen térségi szinten okoz versenyképességi hátrányt.

Mintatérségre vonatkozó megállapítás: Több tájfunkció harmonikus működése szenved csorbát a Rábaköz térségében: a gazdasági, az élőhely-védelmi, a kulturális és az esztétikai funkció érvényesülése több településen is elmarad az optimális szinttől, amelyek összességében hozzájárulnak a térség versenyképességi helyzetének romlásához. A tájfunkciók elégtelenségének oka, hogy a táji adottságoknak leginkább kedvező, a foglalkoztatottságot és a jövedelemviszonyokat is javító tájhasználat kialakulását a mezőgazdasági ágazat szerkezeti hibái (egy-egy ágazatok preferált helyzete, támoga-

tásrendszer anomáliái), és a társadalmi együttműködési rendszerek hiányosságai gátolják.

Indokolás: A kistérségben a mezőgazdaság mind a gazdaságban, a foglalkoztatásban, a tájhasználatban az országos átlagot meghaladó jelentőséggel bír. A mezőgazdaság azonban, ahogy az leginkább az alacsony ingázási, és egyéb gazdasági aktivitással jellemezhető települések esetén (amelyek leginkább a mezőgazdaságra utaltak) egyértelműen kimutatható, nem biztosít versenyképes jövedelmet a lakosság számára. A mezőgazdaság jövedelmezőségét rontja az intenzív kertészeti kultúrák alacsony aránya (pedig a helyi társadalom adottságai ezt régen lehetővé tették) és a kistérségben előállított mezőgazdasági termékek feldolgozottságának alacsony foka, illetve a kiegészítő tevékenységek és jövedelmek szűk köre.

A mezőgazdaság versenyképességét rontják a Rábaközben is jellemző országos szintű problémák, mint az elaprózott birtokszerkezet és az egyrészt erre adott válaszként kialakult magas bérleti arány. Az elmúlt évtizedben rendkívül erőteljes koncentráció zajlott le a földhasználatot illetően. A földtulajdonviszonyok miatt kialakuló magas földbérleti arány nem ösztönöz beruházások, fejlesztések végrehajtására. A jelenlegi tendenciák folytatódása előrevetíti a mezőgazdaság jelentőségének további csökkenését a vidék foglalkoztatásában és jövedelemviszonyaiban.

Az állattenyésztés veszteségessége az ökológiaiilag legkedvezőbb tájhasználat, a legelők és gyepek fenntartását lehetetleníti el. Magas hozzáadott értéket előállító, magasabb foglalkoztatottságot biztosító ágazatok fejlődéséhez a kedvező táji adottságok mellett jelentős pénzügyi forrásokat megmozgató beruházások, felkészült szakemberek, fejlett, összetett horizontális és vertikális együttműködési rendszerek szükségesek.

Amennyiben gyengék a társadalom és a gazdaság együttműködési struktúrái (felvásárlási, értékesítési, feldolgozási szövetkezetek az mezőgazdaságban) elaprózott birtokstruktúrával a mezőgazdasági termelés nem tud versenyképes lenni, és

magas hozzáadott értéket létrehozni hossz távon. Sajnálatos tény az ökológiai gazdálkodás utóbbi években tapasztalható visszaesése, hiszen mind foglalkoztatáspolitikai (kb. két és félszer több munkaerő igénnyel rendelkezik) mind ökológiai szempontból kedvezőbb mint a konvencionális gazdálkodás. Az ökológiai gazdálkodás jelentősége különösen a birtokkoncentrációs folyamatok tükrében nő meg.

A messze az országos átlag szintje feletti szántó aránnyal jellemezhető agrártájban rendkívül alacsony az extenzív hasznosítású területek, a gyepek és az erdők aránya. Mindezek az élőhely és a kulturális (esztétikai, rekreációs, oktatási) funkciók elégtelenségét okozzák a Rábaközben. Alapvetően kihasználatlanok a Rába nyújtotta lehetőségek. Amennyiben ezek a tájhasználati adottságok nem változnak térségi szinten, az a népesség további drasztikus csökkenéséhez vezethet, és egyben gátolja a helyi fejlesztési stratégiák megvalósulását.

III.7. A természeti értékek szerepének meghatározása a versenyképességben

Általános megállapítás: A védett valamint a magas természeti értékű területek nagy aránya előnyként a jó elérhetőséggel rendelkező falvakban jelenik meg. Gazdag munkahely-kínálattal rendelkező központi település hiányában, kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyok mellett, a jelentős gazdálkodási korlátozások következtében, illetve az egyéb hasznosítási lehetőségek (pl. turizmus) hiányában azonban a védett területek magas aránya hátrányként jelenik meg.

Míntatárségre vonatkozó megállapítás: A Tóköz jelentős része áll természetvédelem alatt magas minőségű környezetet biztosítva az itt lakók számára. A munkahelyek hiánya ellenére a megyeközpont viszonylag jó elérhetősége révén vonzóak maradtak egyes települések. A kedvezőtlenebb elérhetőségi viszonyokkal rendelkező Csor-

na környéki tóközi falvak a természeti értékek gazdagsága ellenére hátrányos helyzetűek, itt elsősorban a védelem korlátozó jellege érvényesül.

Indokolás: A védett területek magas aránya miatt (amely korlátozásokat jelent a gazdálkodás számára) értékeltem az agrár-környezetvédelmi kifizetések mértékét. Az elemzésben feltártam, hogy alapjában véve a természetvédelmi korlátozások kompenzációját nem szolgálja az agrár-környezetvédelmi program: nincs szoros korreláció a védett területek aránya és az agrár-környezetvédelmi kifizetések mértéke között egyes településeket leszámítva. Néhány településen hiába nagyon jelentős a Natura 2000 területek aránya, az agrár-környezetvédelmi kifizetések szintje alacsony. Magas az agrár-környezetvédelmi kifizetések aránya több rábaközi településen az állattartás nagyobb jelentősége miatt. Az agrár-környezetvédelmi program prioritásrendszere, forráshiánya miatt a gazdálkodók jelentős része esett el a kompenzáció lehetőségétől.

A védett területek magas aránya ellenére a természeti értékek nem jelennek meg attrakcióként, kevés lehetőség nyílik a kulturált, természetkímélő megismerésre tanösvények, kilátók, kiállítások keretében, ami gátolja az ökoturizmus fejlődését, ezáltal kiegészítő jövedelmek lehetőségének biztosítását a lakosság számára. A „*Magas Természeti Értékű Terület*” programnak kimondottan a mezőgazdasági hasznosítás és a természetvédelem összehangolása (2002-ben indított Érzékeny Természeti Területek) volt a célja, azokon a tájegységeken jelöltek ki MTÉT területeket, ahol a természeti értékek fennmaradásának feltétele a mezőgazdasági hasznosítás. 2009-ben a Hanságra is kiterjesztették a programot, azonban a gazdálkodók részvétele lehangolóan alacsony.

III.8. Térségtípusok meghatározása és lehatárolása

Általános megállapítás: Sajátos térségtípusokat határoztam meg a gazdasági, a termelési (versenyképesség) és az élőhelyi (ökológiai-környezeti fenntarthatóság) érték összevetésével, a népességmegtartó képesség hosszú távú becslésére.

Indokolás: A vidékfejlesztés számára fontos szempont, hogy képesek vagyunk-e a fenntartható fejlődés hosszú távú biztosítására, azaz az élıhetőség, a környezeti fenntarthatóság és a versenyképesség érdekrendszerének egyfajta harmóniáját biztosítani. A tájfunkció-elemzésben alkalmazott gazdasági, termelési és ökológiai érték alapján hét alapesetet különítettem el:

- Magas természeti értékű, kevésbé intenzív mezőgazdasági termeléssel jellemezhető, kedvező gazdasági helyzetű térség: *Magas környezeti értékű szuburbán táj*: népességmegtartó képesség magas
- Magas természeti értékű, kevésbé intenzív mezőgazdasági termelés, kedvezőtlen gazdasági-társadalmi helyzetű települések: *Hagyományos környezetkímélő, alacsony intenzitású gazdálkodással jellemezhető táj*
- Intenzív agrárjellegű, közepes ökológiai értékű, kedvezőtlen gazdasági helyzetű települések: *Ipari agrártáj*
- Alacsony termelési intenzitású, magas ökológiai értékű, közepes/magas gazdasági értékű táj: Természeti, kulturális értékekben gazdag táj ahol a fő megélhetési forrást az agrár-támogatások, a turizmus biztosítja: „*Naturpark*”
- Ökológiai és esztétikai érték alacsony, gazdasági érték magas: *Természeti értékeit felélő szuburbán táj*, Fontosabb város vonzáskörzete, ahol a beépítés terjeszkedését szabályozás nem korlátozza: Népességét megtartó táj, ha az ökológiai értékvesztés megállítható
- Ökológiai, esztétikai, gazdasági érték alacsony, tájrehabilitáció szükséges: *Degradált táj*.

A mintatérsgben lehatároltam, a karakteresen elkülöníthető térségtípusokat, és becsültem hosszú távú népességmegtartó képességüket. A negatív tendenciák megfordítására fejlesztési célokat fogalmaztam meg.

III.9. A terület- és a vidékfejlesztés eszközrendszerének értékelése

Megállapítottam, hogy vidéki térségek táji erőforrásainak mobilizálásához a területi tervezés eszköz- és intézményrendszere hiányos.

Kistérségi szinten vagy szervezet-bővítésre vagy új tervtípus alkalmazására lenne szükség:

- Szükséges lenne egy olyan fejlesztési szervezet, amely a vidéki térségekben meghatározó valamennyi ágazat fejlesztési igényeit össze tudja fogni és képes a közösségfejlesztésen alapuló vidékfejlesztési módszereket alkalmazni.
- Mind a nagytérségi, mind a helyi fejlesztési források megszerzését, a települések belső erőforrásainak felismerését segítené a táji erőforrásokat és konfliktusokat feltáró, komplex tájhasználati funkcióelemzést tartalmazó tájrendezési/tájgazdálkodási terv készítése.

Indokolás: A terület- és vidékfejlesztés intézményrendszerének, forráselosztásának valamint az ágazati fejlesztések szétagoltsága, harmonizációjának hiánya nem kedvez a vidéki térségek harmonikus fejlődésének. A magasabb területi szintű, illetve ágazati fejlesztési forrásokért folytatott versenyben a vidéki térségek hátrányos helyzetben vannak. A támogatástípusok közül leginkább a Leader elvei, támogatásformái segítik a vidéki térségekben a belső erőforrások mobilizálását, a táji értékek hatékonyabb hasznosítását, de térségi szintű, pozitív irányú elmozdulás/fejlődés nagymértékben függ a helyi társadalom aktivitásától, együttműködési formáitól. A vidékfejlesztési források hatékony felhasználásának gátja a közösségfejlesztő fejlesztési modellek alkalmazásának hiánya.

A 2007–2013-as programozási időszak ágazati és regionális operatív programjai alapján Győr–Moson–Sopron megye kistérségeinek pályázási eredményességét (egy főre jutó támogatás nagysága) összehasonlítva, a megye legkevésbé sikeres kistérségének tekinthető a vizsgált terület.

A helyi fejlesztési stratégiákból hiányzik a belső erőforrásokat mozgósító a táji adottságokból adódó lehetőségeket és korlátokat feltáró tájszemlélet. A rendezési tervek feladata lenne a tájpotenciál és a tájterhelhetőség feltárása, de a szabályozási jelleg dominanciája miatt alapvetően korlátok felállítására koncentrálnak. A fejlesztési tervek és rendezési/szabályozási tervek szemlélete rendkívül eltér, az egyes ágazatok tervezési, fejlesztési tevékenysége nem kapcsolódik össze, mindezek nagymértékben gátolják a település-, és területfejlesztés sok szempontú, a területhasználati tervezést, a tájfejlesztést is magába foglaló, ennek a tématerületnek a társadalmi oldalát is kezelni tudó megvalósulását. Az Európai Unió szándéka a Leader típusú fejlesztéspolitika általánossá tétele a regionális politikában (CLLD, Községvezérelt Helyi Fejlesztések) előremutató kezdeményezésnek tekinthető.

IV. Eredmények gyakorlati alkalmazhatósága

A dolgozat készítésével bebizonyítottam, hogy a vidéki térségek fenntartható, hatékony fejlesztésére a gazdasági, a társadalmi és a környezeti szempontokat, feltételeket egyaránt figyelembe kell venni. **A megalapozott fejlesztésekhez a táji adottságokat sokkal hangsúlyosabban szükséges elemezni, értékelni.** A vidékfejlesztési tervek készítését megelőzően célszerű a tájfunkciók harmonikus működését értékelő **tájfunkció-elemzést** készíteni, amely megalapozza a belső, endogén erőforrások mozgósítását lehetővé tevő fejlesztési stratégiák kidolgozását.

A vidékfejlesztési stratégiák készítésekor az adott térség hosszú távú népességmegtartó képességének becslését és a szükséges programok kidolgozását segíti az adott térség összehasonlítása az általam kidolgozott **sajátos térségtípusokkal** (gazdasági, a természetesi és az élőhelyi érték alapján meghatározott típusok).

A vidéki térségek gazdasági teljesítményével foglalkozó modellek egyértelművé teszik a helyi társadalom szerepének, kezdeményezőképességének jelentőségét a vidékfejlesztésben. A mintatérség fejlesztési intézményrendszerének és pályázati források elérésének eredményessége, pontosabban alacsony hatásfoka felhívja a figyelmet a **közösségfejlesztést nélkülöző gyakorlat sikertelenségére.** A helyi közösség tudatos, aktív bevonása, helyi identitásának erősítése a vidékfejlesztés gyakorlatát sokkal hatékonyabbá teheti.

A fenntartható fejlődést megalapozó hármas pillér (környezeti fenntarthatóság, élhetőség, versenyképesség) egymást kiegészítő, együtttható érvényesülésére van szükség. **Az egyes feltételrendszerek kritériumai nem érvényesülhetnek a másik rovására** (lásd a tóközi településeken a környezet- és természetvédelmi korlátozások a települések fenntartható fejlődését, versenyképességét veszélyeztetik). A **terület- és a településrendezési tervek készítésekor** a három feltételrendszer érvényesülésének lehetőségét biztosítani kell, továbbá a természetvédelmi szabályozó rendszerben a gazdálkodók szempontjait, igényeit hangsúlyosabban figyelembe kell venni.

A térség fenntartható fejlődésének biztosítása feltételez egy a jelenleginél tudatosabb belső értékgazdálkodást, amelyhez **az általam az egyes tájfunkciókra kidolgozott tájépítészeti irányelvek** alkalmazása nyújt segítséget.

V. Szerző a témakörben megjelent publikációi

Nem IF-es folyóiratcikk

Filepné Kovács Krisztina, Egyed Adrienn (2011): Az élőhelyek rehabilitációja és a zöldútervezés kapcsolata a Hanságban In: Tájökológiai Lapok 9. évf. 1. szám, pp.: 73–86 ISSN: 1589-4673

Zsuzsanna Mikházi, Krisztina Filepné Kovács Use of Indicators in Relation of Tourism and Competitiveness Acta Universitatis Sapientiae, Agriculture and Environment, Supplement 2011, 19–27 Acta Universitatis Sapientiae Agriculture and Environment, 3 (Supl.) (2011) ISSN 2068-2964
<http://www.acta.sapientia.ro>

IF-es folyóiratcikk

Filepné Kovács Krisztina, Nagy Gergő Gábor, Kollányi László (2012): Evaluation of rural landscape functions based on domestic case studies Applied Ecology and Environmental Research 10 (1), p. 17–30. (IF: 0,547) ISSN 1785 0037

Magyar nyelvű (full paper) konferencia kiadvány

Filepné Kovács Krisztina, Nagy Gergő Gábor (2012): Tájfunkciók elemzése a Csornai kistérségben p: 19–28 In: SALLAY Á. (Szerk.) (2012): Tájéértékelés/Tájmetria, Tudományos Konferencia, Tájakadémia II. Budapest ISBN 978-963-503-503-8, ISSN 2062-7688

Filepné Kovács Krisztina (2008): A táji versenyképesség fejlesztésének lehetőségei a Rábaköz-Tóköz-Hanságmente példáján /A versenyképesség javítá-

sának táji szempontjai/, IV. Magyar Földrajzi Konferencia, Debrecen, 2008. november, pp: 588–594, ISBN 978-963-06-6004-4

Magyar nyelvű (abstract) konferencia kiadvány

Filepné Kovács Krisztina (2007): Versenyképesebb és/vagy élhetőbb Európa, Tervek és trendek az Európai Unióban. Lippay János–Ormos Imre–Vass Károly Tudományos ülésszak. Budapest, 2007. november, pp: 66–67 ISBN 978-963-06-3294-2

Filepné Kovács Krisztina (2003): Területrendezés az EU-ban. Lippay János–Ormos Imre–Vass Károly Tudományos Ülésszak. Budapest, Budapest, 2003. november, pp: 41–42. ISBN 963-7712-68-2

Nemzetközi (full paper) konferencia kiadvány

Filepné Kovács Krisztina, Sallay Ágnes, Jombach Sándor, Valánszki István (2013): Landscape in the spatial planning system of European countries, Proceedings of Fabos Conference on Landscape and Greenway Planning In: Fábos, J.G., Lindhult, M., Ryan, R.L., & Jacknin, M. (Eds). 2013. Proceedings of Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning: Pathways to Sustainability. University of Massachusetts, Amherst, April 12–13, 2013. Full papers. Amherst, MA: Department of Landscape Architecture and Regional Planning, University of Massachusetts, Amherst. pp: 64–73 ISSN: 2326-9936

Filepné Kovács Krisztina, Mikházi Zsuzsanna (2010): Relation of tourism and competitiveness from the point of view of landscape planning, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning Budapest, 2010, July 8–11, pp: 628–635, ISBN 978-963-503-409-3

Filepné Kovács Krisztina, Egyed Adrienn (2010): Reviving of natural networks in Hungary, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning Budapest, 2010. July 8–11, pp: 607–612, ISBN 978-963-503-409-3

Sallay Ágnes–Mikházi Zsuzsanna–Csemez Attila–Filepné Kovács Krisztina (2010): Optimal use of landscape conditions of tourist destinations, In: Tamara Rátz, Anna Irimiás (Szerk): Creativity and Innovation in Managing Uncertainty and Risk in Tourism – Theory and Practice Kodolányi János University of Applied Sciences, Székesfehérvár pp: 135–146 ISBN 978-615-5075

Filepné Kovács Krisztina (2009): Role of churchgardens in the green space system of small villages Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia, Kécskemét, 2009. augusztus, pp: 1145–1149, ISBN 978-963-7294-73-0

Filepné Kovács Krisztina (2009): Development possibilities of tourism and landscape potential in the area of Rábaköz and Hanság, The Role of tourism in territorial development, II. international conference, 2009. szeptember 18–19, Gheorgeheni, pp: 123–132, 2009 ISBN 978-973-8387-59-1

Filepné Kovács Krisztina (2008): Landscape values and competitiveness, Landscape values through the competitiveness interpretations of European development strategies. Erdei Ferenc IV. Tudományos Konferencia 2008. Kécskemét, pp: 285–288 ISBN 978-963-7294 63-1

Nemzetközi (abstract) konferencia kiadvány

Filepné Kovács Krisztina, Mikházi Zsuzsanna (2010): Relation of tourism and competitiveness from the point of view of landscape planning, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010, Budapest, July 8–11, pp: 124–125, ISBN 978-963-503-411-6

Filepné Kovács Krisztina, Egyed Adrienn (2010): Reviving of natural networks in Hungary, Fábos Conference on Landscape and Greenway Planning 2010, Budapest, July 8–11, pp: 176–177, ISBN 978-963-503-411-6

Filepné Kovács Krisztina (2010): Landscape potential and competitiveness, possible indicators on the example of micro-region Csorna, XVI. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Diákkonferencia, Mezötúr, 2010. június 30–július 2. pp: 50 ISBN 978-963-87874-4-6

Filepné Kovács Krisztina (2009): Social expectations and means of landscape planning in rural development setting example the area of Hanság–Rábaköz, XV. Nemzetközi Környezetvédelmi és Vidékfejlesztési Diákkonferencia, 2009. július 1–3. pp: 25, ISBN 978-963-87874-3-9